

על תחומי מדע הספרות

א

באופנים שונים אפשר להתייחס לספרות. נוכל להבחין בשלושה מישרים עיקריים:

(א) ההתייחסות הבלתי-אמצעית שבקליטת היצירה על-ידי הקורא או השומע. הכוונה ל"הנאה" או לחוויה האסתטית — בין שרואים בה חוויה מיוחדת, בין שהיא מורכבת מחוויות שאינן אסתטיות במיוחד, בין שהיא טהורה, בין שמעורבות בה תגובות שונות (כגון: פעי-לות הגותית, הכרת המציאות, לימוד על מנהגי הברה רחוקה, אהבת השעשוע הלשוני ועוד). כבר במישור זה קיימות תגובות על אופיו של האירגון האמנותי של הי-צירה. אבל תכלית הפעולה היא הקליטה או "ההנאה" עצמה (במובנה הרחב ביותר).

(ב) התיווך במלים בין היצירות לבין הציבור, שתכ-ליתו למסור לזולת את רשמיו של הדובר על יצירות ספרות או להשפיע על הזולת שיקרא או יעריך יצירות מסוימות. צורות התיווך מגוונות ביותר — מן השיחה בבית קפה דרך הרצוניה ועד המסה הביקורתית הרצינית. התיווך תפקידו רב בעיצובה של תרבות וכבודו במקומו מוגה.

(ג) מדע הספרות, שעיקרו הניסיון השיטתי להבין את הספרות על תופעותיה וגילוייה השונים, ליצור גוש של ידע בתחום זה ולעבד שיטות לתיאור התופעות באופנים הניתנים לבדיקה, לאימות או לסחירה. המלה "מדע" כוונתה למובן המקובל במרבית ארצות אירופה (כגון בגרמנית: *Literaturwissenschaft*). המובן שבו משתמ-שים בביטויים "מדעי היהדות" או "מדעי הרוח" (ולא כאן המקום להבהיר את השוני שבין מדע ממדעי הרוח לבין מדעי הטבע). באנגלית המלה *science* אינה מקובלת לגבי ספרות, כי עדיין שמורות בה קונטאציות של מדע מדויק ממדעי הטבע; אבל הביטוי *criticism* משמש לפעמים במובן קרוב, כגון בספרו של ג. פריי.¹

מדע הספרות אינו משאלה. הוא מדע צעיר, אבל תרו-מות רבות-היקף ורבות-ערוך נוצרו בו בדורות האח-רונים — ולא רק בתחום תולדות הספרות אלא גם בתחום תורת הספרות (כפי שניתן לראות, למשל, מן הלקסי-קונים שבעריכת מרקר-שטאמלר² או פרמינגר³).

¹ Northrop Frye, *Anatomy of Criticism* (Princeton, 1957), p. 16ff.

חלוקה זו לשלושה מישרים אינה מתכוונת לסולם ערכי אלא להבחנה בין פעילויות ומטרות שונות בתכלית. ערך עצמי יש גם להתייחסות הראשונה, ערך ממשי: לשמה קיימת הספרות. בכך שונה המצב מזה שבמדע הלשון או במדע ההיסטוריה. שם אין לתעודה ערך עצמי אלא כתעודה למשהו זולתה. לעומת זאת, כדברי ר. ולק: *Literary study differs from historical study in having to deal not with documents but with monuments*⁴.

המדע אינו בא להמיר את ההנאה הבלתי-אמצעית, או את הביקורת האקטואלית. אך הוא גם אינו זקוק להכשר או לצידוק מצידם. מדע הספרות צידוקו עמו: הרצון להבין ולתאר — בשיטות, בדיוק, במיצוי, בדרך אינטלקטואלית — את התופעה המופלאה הקרויה ספרות. הוא חלק מן המאמץ האנושי הגדול: להבין. נוכל לחזור על דבריו של הוגה דעות אנגלי:

Critical activity seeks and finds, if it does not create, experience that is worth dwelling on. The old fear that criticism might dissolve enjoyment has no ground. Only a mindless enjoyment could be thus melted, and a mindless enjoyment is never enough for people with minds.⁵

ב

מדע הספרות, המתפתח בדורות האחרונים התפתחות שלא תשוער הן בכמותה והן בעושר ממצאיה, השופע גישות, זרמים, תיאוריות, עקרונות, מונחים, מחקרים, ויכוחים, מעמיד את הקורא — המלומד והדילטאנט — במבוכה של ממש. המתבונן מן הצד לעיתים גדמה לו שאין מוצא מן הסבך אלא בזיקה מסוימת, בסימוכה של כל אמירה על גישה מכובדת, גישתו של מבקר נועז או של אסכולה מנוסחת. גישה מארקסיסטית או גישה יונגית-אנית, גישה צורנית או "גישה יהודית", "לפי אליוט" או

² *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte*, be- grundet von Paul Merker und Wolfgang Stammeler, 2. Aufl. (Berlin, 1955 ff.)

³ Alex Preminger (ed.), *Encyclopedia of Poetry and Poetics* (Princeton, 1965)

⁴ Rene Wellek, *Concepts of Criticism* (New Haven, London, 1963), p. 15

⁵ F. E. Sparshott, *The Concept of Criticism: An Essay* (Oxford, 1967), p. 213

בעיצובה של תרבות חיה ובארגונה של הפעילות המדעית לדיונים מסוג זה היו השפעות מכריעות על עליה ושקיעתן של גישות ואסכולות וממילא גם על ניסוחן ושאלות חדשות, על פיתוחם של מתודות ומונחים. למן האינטרפרטאציה האסתטית הלשונית של שירים יחידים היסודית והמפורטת, התפתחה לענף מיוחד ומכובד במסגרת הספרות במידה רבה בהשפעתם של גורמים חיצוניים בארה"ב—הרתיעה של מבקרי הדרום מן הדיבור הכלליים-הסוציולוגיים ומן הטוטואליטאריות "המדען של האינטליגנציה המארקסיסטית" "הצפונית" של שני השלושים; בתרבות הגרמנית—הרתיעה מן "המטאפיזיקליזאציה" של מדע הספרות הגרמנית, מן הטיפוחן יות הכוללניות של "תולדות הרוח" ואח"כ—להבדיל—הבדלות—מן הפראיזואולוגיה והעיוותים של הנאצי לכה הצטרפו שאיפות היוניות: הרצון לעמוד על יחוס של השירה, לשחררה מתפקיד של תעודה (ביוגראפי היסטורית, חברתית או לאומית), הרצון להאחז בחוץ האסתטית של השיר האחד והמיוחד, השאיפה להסתייע על עובדות קונקרטיות ככל האפשר, שימת הלב למן כמותן הלשונית, הצלילית והסמאנטית, של המלים בקוטקסט—שבה ראו את אומנות הספרות וכד'.

בקיצור, תנאים היסטוריים ספציפיים, מנטאליות מניימת, תפיסה מסויימת באופיו של האובייקט האסו הלשוני והשקפה מסויימת על סדר החשיבויות של הו בספרות—סייעו לעלייתו של ענף האינטרפרטאציה שפרח בידיהם של רבי אמנים כאמיל שטאיגר או קליאן ברוקס ותלמידיהם הרבים. אולם מבחינת תרומתה: האינטרפרטאציה להבנת הספרות אין לערוב את הגוים ההיסטוריים הללו עם התוצאות והמצאים. הן פותח, למעשה ובתיאוריה, בארצות שונות וגם באקלימי שונים מאוד מבחינה אידיאולוגית. יתר על כן, גם הן נגדויות לעיסוק זה, הצצות כצפוי לאחר תקופה פריחה והתפשטות, הביקורת על הדקדקנות היתרה או ההפקרות שבריבוי הפירושים הנכתבים על ידי תלמי תלמידים, השאיפה לתיאוריה ולפואטיקה שיטתית השייכה אל ההיסטוריה והטקסטולוגיה—גם באלה אין לפסול את הלגיטימיות של האינטרפרטאציה כאחד הו פנים או הענפים של העיון הספרותי. בעניין זה נוכל לו עם קריין:

critical language is indeed something developed in historical time, but once it has been invented and used to yield useful and verifiable results within its own terms, it remains thereafter, despite changing conditions, as one of the permanent resources of critics for solving the particular kinds of problems it is designed to solve should these again seem important.⁶

⁶ Crane, *The Languages of Criticism and the Structure of Poetry* (Toronto, 1953), p. 28

"לפי פריי", "לפי קורצווייל" או "לפי סדן" וכד'. אילו שיקף נוהג זה מצב אובייקטיבי, הכרח של המקצוע, לא היה לנו מנוס מן המסקנה שביקורת הספרות אינה אלא אוסף של אמונות, ומחקר ספרותי אינו אלא יישומו של עיקרון—יישום נכון, חריף, יפה פחות או יותר—הגובע מהודותו של הכותב עם שיטה או עם בעל שיטה. אמנם רבות ההתנצחויות בין הגישות ובין השיטות וכבדי-משקל הם הנימוקים בעד ונגד, אבל הניסיון ההיסטורי מלמד שההכרעות לצד זה או לצד זה לעולם אינן סופיות, הבעיות משנות לבוש, ניסוח ומינוח, ונשירות בעיני, והגישות עולות ויורדות כדרך האופנה.

לאמיתו של דבר אין המצב "נואש" כל כך, כפי שהוא נראה מקריאה בעיתונות הספרותית. הויכוח בין גישות שונות לעתים קרובות אינו אלא ויכוח סרק. לכאורה מתנהל ריב על גישה לאובייקט אחד: הספרות, אולם בדיקה קרובה יותר מראה שעל פי רוב דנים שני הצדדים בשני אובייקטים נפרדים, ומנסים להשיב על שאלות נפרדות. למשל, אין טעם לדבר על "גישה צורנית" ועל "גישה אידיאית", שכן בעלי "הגישה" האחת באים לתאר את צורת היצירה ובעלי "הגישה" האחרת מנסחים את משמעותה האידיאית או את האידיאות ה- מעוצבות בטקסט. לפנינו שתי שאלות או שתי מערכות של שאלות, לפנינו דיון בשני אספקטים נפרדים של היצירה. כמובן, אם בעל הגישה האידיאית אינו מתחשב ביחודה של לשון השירה הוא עלול לתפוס את האידיאות תפיסה דלה מדי, או תפיסה מונוליטית מדי, או תפיסה מוטעית מלכתחילה. אולם זהו חטא בתחומו שלו: חוקר שלא הביא בחשבון את ההקשר שבו נתון האספקט הנדון, חוקר המתעלם מטיבה המיוחדת של התעודה הנחקרת, דבריו מוגבלים או מטעים מלכתחילה, בחקר הספרות כבחקר היסטוריה. וכך גם לגבי המחקר הצורני: אין הוא חייב לדון בשאלות האידיאיות, הביוגראפיות, ההיסטוריות וכד', אבל הוא חייב להתחשב בכל השפעה אפשרית של קונטקסטים אלה על התחום שהוא דן בו (למשל השפעת הנימה של היצירה על הריחמוס שלה, השפעת מוצאו של משורר על מבטאו, השפעת ערכה ההיסטורית של צורה על האפקטים האסתטיים שלה וכד'). לעומת זאת, אם השאלה היא: ייחודה של יצירה, עמידה על טיבו של השיר השלם, רשאים אנו לתבוע מן החוקר שלא יתעלם מאחד האספקטים וישקול יפה-יפה את טיב היחסים שביניהם.

ג

כללו של דבר, הויכוח בין הגישות הוא במידה רבה מאוד ויכוח על מדיניות העיסוק: מה מענין אותי או במה כדאי יותר לעסוק, מה ראוי יותר למחקר ומה מחנך בבית הספר, מה מחדש ומה טריוויאלי, מה מרכזי ומה דרוש לתרבות החיה בשעה זו וכד'. דיון כזה לגיטימי לחלוטין

דים היו לליידי מקבת" — הניגוד לדעת קריין, הוא מדומה בלבד. נאיטס מאשים את ברדלי בשגיאות בת-פיסת שקספיר, ביחוד בדוגמה הטוענת ששקספיר הוא "בראש וראשונה יוצר אופיים גדול" ועל כן תפקידו העיקרי של החוקר הוא לחשוף את הסתכלויותיו בטבע האדם. ואילו לדעת נאיטס הגישה המועילה היחידה היא במחקר המדויק והרגיש של המקצבים, הדימויים והאסור-ציאציות, כלומר בטיפולו של שקספיר בלשון. אולם, כפי שקריין מראה בחריפות, ברדלי מדבר על המחזות כהשתקפויות תפיסתו הדמיונית של המחבר ביסוד הס-ראגי שבחיים (ומכאן הדגש על הדמויות כנוסאות עיק-ריות של "העובדה הטראגית") ואילו נאיטס מדבר על המחזות כשירה, כרשמים בקורא הנכון, העולים מסידור מסויים של המלים בדף המודפס. אין ניגוד ביניהם, כי אין אלה תשובות לאותה שאלה על אותו אוביקט.⁶

לפי קריין האמת על ספרות או על שירה אינה כלולה ולא תוכל להיות כלולה בסכמה מסויימת כלשהיא של מונחים ועקרונות מתודיים (עמ' 27). אולם מכאן אין הוא בא לידי סקפטיות על הביקורת או על יכולתן של גישות ביקורתיות לקבוע תצפיות הניתנות לאימות. תולדות הביקורת העמדה "לשונות של ביקורת", אס-כולות שונות העמידו כלים חדשים והעשירו בכך את יכולתנו להסתכל בספרות: real knowledge of [...] literature has been advanced, though never in a straight line.

הביקורת נתפסת כמעין תהליך אינסופי של גילוי אספקטים ביצירה בעזרת גילוי מונחים. רלאטיביזם מ-תודי זה אינו מוותר על קריטריונים של מדע: הפלו-ראליזם הוא בתחום השאלות ולא בתחום התשובות. קריין מציין בפירוש שלשון של ביקורת באה על מנת להביא בתחומה תוצאות מועילות וניתנות לאימות (useful and verifiable within its sphere).

יתר על כן, קריין מדבר על סטאנדארטים כלליים להב-חנה בין ביצוע ביקורתי טוב או רע יותר ועל אפשרות של שיפוט השוואתי בין לשונות הביקורת הקיימות. אולם לענייננו חשובה ההכללה:

The pluralistic critic [...] would take the view that the basic principles and methods of any distinguishable mode of criticism are tools of inquiry and interpretation rather than formulations of the "real" nature of things and that the choice of any special "language", among the many possible for the study of poetry, is a practical decision to be justified solely in terms of the kind of knowledge the critic wants to attain. (p. 31)

⁶ עניין אחר הוא איזו משתי הגישות האלה רלבאנטית יותר להבנת הספרות, אבל לא כאן המקום לדון בזה במפורט.

דוגמה אחרת: העלאת הערך האסתטי על פני ערכו ההיסטורי של השיר הביאה להתעלמות מן ההיסטוריה ואף לסילוקה של ההיסטוריה ממדע הספרות (בכך הואשמו ברוקס מזה וקיינר מזה). אולם סילוק כזה הוא מדומה בלבד. רשאי חוקר לשאול שאלות תיאורטיות ואסתטיות שאינן נוגעות להיסטוריה, אולם שאלת קיומה והשתלשלותה ההיסטורית של הספרות גם היא שאלה לגיטימית, המעמידה עגף נכבד שבלעדיו מדע הספרות השלם לא יתואר. אם פלוני רוצה דווקא ש"מדע הספרות" שלו יהיה נפרד מ"תולדות הספרות" ויהיו אלה שני מדעים, הרי הוא יוצר פלוגתא מילולית בלבד. יתר על כן, כל תיאור א-היסטורי של תופעות המשמעות, הסג-נון, המבנה וכד' חייב להתחשב במידת ההיסטוריות של תופעות אלה.

קיצורו של דבר, למרות חשיבותן ההיסטורית-תרבו-תית של הגישות השונות עלינו לומר: השיקולים בעד או נגד "גישה" מסויימת, שהם בעלי אופי מעשי, אישי או תרבותי, אין להם מקום במדע כמדע. לא בערך האופנתי או בצורך החינוכי או בנוחיות ההדפסה והקריאה נמדד ערכו של מחקר ומקומו של עגף. מדע הספרות השלם בהכרח יכלול ענפים הטרוגניים, התורמים מכיוונים שונים להבנה הכוללת את תופעותיה השונות של הספ-רות.

ד

מן הדברים האמורים לעיל אין להסיק, שאין פלוגתות של ממש במדע הספרות, אלא שפלוגתות רבות מדי הן פלוגתות בין תשובות שונות לשאלות שונות, ז.א. שבהתאמה מסויימת ניתן ליישב את ממצאיהן אלה בצד אלה. יישוב כזה של התרוצצות ה"גישות", המתודות והאסכולות נוסח ניסוח תיאורטי חיובי בתפיסת הפלו-ראליזם של קריין, אחד מראשי המדברים של אסכולת שיקאגו בתורת הספרות האמריקאית. קריין כותב:

[...] literary criticism is not, and never has been, a single discipline, to which successive writers have made partial and never wholly satisfactory contributions, but rather a collection of distinct and more or less incommensurable "frameworks" or "languages", within any one of which a question like that of poetic structure necessarily takes on a different meaning and receives a different kind of answer from the meaning it has and the kind of answer it is properly given in any of the rival critical languages in which it is discussed. (p. 13)

כל שיטה של ביקורת מפתחת מונחים משלה, משת-משת "בלשון" משלה, מכניסה את פרטי הספרות למס-גרות הדין שלה, וממילא קובעת את טיבו של האוביקט הנחקר. למשל, בהתקפתו המפורסמת של נאיטס (L. C. Knights) על ברדלי (A. C. Bradley) — "כמה יל-

1 אחת הדרכים המקובלות לחלוקה שיטתית של מדע הספרות נוסחה על ידי ר. ולק בספר תורת הספרות (שנכ-תב יחד עם א. וורן)¹⁰ — אחד הספרים החשובים ביותר לתיאור השלם של מדע הספרות — וחזרה ונתנסחה במאמר פולמוסי שנדפס ב-*Sewanee Review* בשנת 1960.¹¹

ולק דן בפירוש לא בכל סוגי העיסוק בספרות, אלא באותו מישור שכינינו אותו כאן "מדע", כלשונו: A systematic and integrated study of Literature. הוא מחלק כידוע את המקצוע לשלושה ענפים: תורת הספרות, ביקורת והיסטוריה. ולק מראה כי אופן משכנע את התלות ההדדית ההכרחית שבין שלושת התחומים הללו, בהדגישו בספר הראשון יותר את התלות ובספר השני — את האוטונומיה של שלושת התחומים.¹² להדגשת התלות ההדדית חשיבות מעשית רבה לוהי-רות שאנו חייבים בה כלפי העיסוק החד-צדדי של אסכולות שונות באחד התחומים הללו. אין ספק שההיסטוריות של הספרות סבלו — וסובלות עד היום — מחוסר זיקה מספקת לתורת הספרות, ובייחוד לביקורת. מצד אחד, ברור שאסכולות שעסקו בביקורת בלבד, כגון ה-New Criticism, רב-הפעלים ורב-ההישגים, חטאו כלפי העובדות ההיסטוריות שבטקסטים שהם גיתחו ולקו גם בניסוח נאיבי של דרכי האמנות שביצירה — בשל העדרה של תורת ספרות שיטתית; וסופם — שהגיתוח הביקורתי עצמו נמצא גם הוא לקוי ומעורפל בנקודות שונות.

ובכן, לשיווי המשקל, שולק מגסה להחזירו, היה ויש תפקיד בתולדות הביקורת עצמה. ולק צודק גם בשאיפתו להציל את כבודה של הביקורת לנוכח ההתקפות שהות-קפה בשנים האחרונות בשם התיאוריה השיטתית (הכוונה בייחוד לנ. פריי).¹³

אבל דומני שבחלוקת התחומים של ולק יש ערפול מסויים, הטעון הבהרה.

פסקת המפתח החוזרת בשני מאמריו של ולק היא זאת:

There is, first, the distinction between a view of literature as a simultaneous order and a view of

10 René Wellek and Austin Warren, *Theory of Literature*, Ch. IV: "Literary Theory, Criticism, and History" (New York, 1942)

11 נדפס מחדש בספרו: *Concepts*, pp. 1-20.

12 "But the three disciplines are and will remain distinct" *Concepts*, p. 20.

13 "I want to argue here only against his attempt to erect literary theory into the uniquely worthwhile discipline and to expel criticism (in our sense of criticism of concrete works) from literary study." *Concepts*, p. 4.

ה למרות יתרונותיו המתודיים של הפלוראליזם, כפי שהוא מנוסח על-ידי קריין, אין מדע הספרות יכול להישאר אוסף מביך של שיטות וענפים. מן הדין לארגן את ריבוי הבעיות והאספקטים לפי עקרונות מרכזיים ההולמים את הבעיות העולות במדע ואת טיבו של האובייקט הנחקר. ידועות חלוקות שונות של מדע הספרות. אחדות מהן אמפיריות, לפי ענפי המדע שהתפתחו במשך תולדות העיון בספרות. ביניהם יש ענפים המקבילים לשכבות של יצירת הספרות; כאלה הם, למשל, הענפים שבחלוקה המסורתית: פואטיקה, רטוריקה, סטיליסטיקה¹, או: סטיליסטיקה, פרזודיה, גנריקה (תורת הו'אגרים).²

למעשה נוצרה חפיפה חלקית או רחבה בין ענפים מסורתיים שונים. למשל, הרטוריקה והסטיליסטיקה, שנוצרו בחקופות שונות, תחומי עיסוקן חופפים במידה ניכרת, והסמאנטיקה של ימינו גם היא פלשה לחלק מן התחום הזה. לעומת זאת, קיימים תחומים ביצירת הספרות שטרם זכו לענפים עצמאיים ומוגדרים משלהם, כגון: כל התחום שבין הסגנון לבין המבנה הגדול של היצירה, שנודעת לו חשיבות מכרעת בעיצוב אופיה הספציפי של יצירתו של סופר.

ויש ענפים שהתפתחו לא כמחקר של אספקט או שכבה מסוימת של יצירת הספרות, אלא מכוחה של מתודה או אסכולה בעלת השפעה, והם חוצים ענפים שונים אחרים. כך, למשל, הצמיחה הפסיכואנאליזם ספרות שלמה של ביקורת פסיכואנאליטית, העוסקת במעורב בשאלות של סגנון, של משמעות ושל הביוגרפיה של הסופר. כך גם צמח בזמן האחרון ענף של מחקר בשיטות סטטיסטיות ומאמאטיות (כולל מכונות חישוב אלקטרוניות), וחוקריו עוסקים הן בפרוזודיה, הן בחקר הטקסט, הן באוצר המלים והן במבנים יותר מורכבים.

כשם ששמות שונים חלים על תחומים דומים, כך יכול שם אחד להתייחס לתופעות שונות למדי. למשל, הסטי-ליסטיקה של שפיצר חורגת הרבה מעבר לתחומי הסטי-ליסטיקה המסורתית, ולעומת זאת אינה מקיפה את כל העניינים שנדונו שם.

מצד אחר, המונח "ביקורת" כולל בשפות שונות ערב-רב של תחומים ודרכי תיאור, מגיתוחו של שיר אחד ועד לתיאוריה כוללת של הספרות, מן הרצוניה המיידית ועד לגבולות האסתטיקה.³

1 למשל, בספר המייצג של המאה הקודמת: W. Wacker-nagel, *Poetik, Rhetorik und Stilistik* (Halle, 1873)

2 Joseph Korner, *Einführung in die Poetik* (Frankfurt a/M., 1949)

3 ראה: René Wellek, "The Term and Concept of Literary Criticism", in *Concepts*, op. cit., pp. 21-36

אמנם אין מקום לפואטיקה היסטורית — אולם גישה כזאת סותרת את גישתו של ולק עצמו, שהיא דסקריפטיבית ביסודה.

בנוסף על כך אפשר לשאול, אם רק שתי דיכטומיות אלה תופסות ומחלקות את התחום, ואם אוביקט אחד ("הספרות") לפנינו.

ז

דומני ששני מושגים בשילוש של ולק אינם מובחנים דיים. במושג Theory of Literature מן הדין היה להבחין בין תיאוריה של הספרות לבין פואטיקה תיאורית. התיאוריה היא פעילות עיונית שיטתית, ואילו הפואטיקה התיאורית עניינה מחקר ממצה של האספקטים הספרותיים למיניהם. ספרו של ולק הוא ספר תיאורטי, אבל הוא מתייחס לממצאים שעלו ממחקרים תיאוריים. אי-ההבחנה בין שני סוגי העיון היתה בעוכרי הספר הזה, בהשוואה למבואות למדע הספרות שהם יותר דסקריפטיביים (כגון הספרים של טומאשבסקי¹⁵ או קאיור¹⁶). אי-ההבחנה מובילה גם להבנת תורת הספרות כסדרה של מונחים, שהם בבחינת כלי-עזר — נחוצים או מיותרים — לשימוש בביקורת, ולא כמדע שיטתי החוקר באופן ממצה את הספרות כספרות, בדומה למחקרי הלשון של הבל-שנות.

המושג השני שאינו חד-משמעי אצל ולק הוא מושג "הביקורת". גם אם נוציא מן הדיון את הביקורת הבלתי-מדעית, כגון רצוניות, מסות על סופרים וכו',¹⁷ גם אז נראה שמונח זה אצל ולק מתייחס לשלוש פעילויות: (א) אינטרפרטאציה של יצירה אחת. (ב) סיכום יצירתו של סופר. (ג) שיפוט של יצירות ספרות. דומני שולק משתמש לעתים במשמעויות שונות של מושג "הביקורת", מבלי להבחין ביניהן הבחנה תדה. ודבר זה עלול ליצור סתירות בטיעונו (שלא כאן המקום לברר).

ח

כל מדע בימינו מורכב מענפים שונים, מהם הקשורים הגיונית אלה באלה, ומהם מנותקים והטרוגניים. בין העיונים הרציניים בספרות יש הרבה חיבורים שמעורבות בהם שאי-לית מסוגים שונים. דבר זה נובע מצד אחד מן המצב

B. Tomaševskij, *Teorija literatury : Poetika* (Lenin-grad, 1925)

W. Kayser, *Das sprachliche Kunstwerk : Eine Einführung in die Literaturwissenschaft* (Bern, 1948)

¹⁷ "I do not believe that the critic is an artist or that criticism is an art (in the strict modern sense). Its aim is intellectual cognition [...] Criticism is conceptual knowledge, or aims at such knowledge". *Concepts*,

literature which sees it primarily as a series of works arranged in a chronological order and as integral parts of the historical process. There is, then, the further distinction between the study of the principles and criteria of literature and the study of the concrete literary works of art, whether we study them in isolation or in chronological series.¹⁴

הבחנתו של ולק בין ענפי מדע הספרות נשענת על שתי דיכטומיות. אחת היא הניגוד שבין סדר דיאכרוני לבין סדר סינכרוני של יצירות הספרות. ניגוד זה הודגש בבלשנות החדשה. ואפשר לחזקו מתוך תפיסות של הביקורת החדשה כגון זו של ה. ס. אליוט (כפי שמעיד הביטוי simultaneous order). ולק צודק בפתרו את הוויכוח האינסופי בין ראייה היסטורית לראייה אי-היסטורית של יצירות הספרות על-ידי הפרדה בין שתי השאלות: שאלת תולדות הספרות ומקומה של יצירה אחת בתולדות אלה, ושאלת מהותו של הטקסט בהשוואה טיפולוגית, אי-היסטורית, ליצירות אחרות.

הדיכטומיה השנייה היא בין עקרונות לבין יצירות מסוימות. חקר העקרונות והקריטריונים חוצה יצירות רבות ומעמיד את תורת הספרות, ואילו מחקר ביקורתי של יצירה מסוימת מתייחס לאספקטים ולקריטריונים שונים המתגלים באותה יצירה.

ברור שמשני זוגות של הבחנות מתקבלים ארבעה תחומים אפשריים, ולא שלושה, כפי שחילק ולק. אם נפיל על את הסכמה כולה יתקבלו ארבעה תחומים אלה:

	דיאכרוני	סינכרוני
עקרונות	פואטיקה היסטורית	תורת הספרות
יצירות	תולדות הספרות	ביקורת

הקושי בסכמה של ולק נובע מכך, שהוא אינו מקצה מקום מיוחד לפואטיקה ההיסטורית לעומת הפואטיקה התיאורית. בפסקה שהבאנו כלולים, לכאורה, שני התחומים בתורת הספרות, כי באספקט העקרונות אין הבחנה בין סינכרוני לדיאכרוני. אולם בגוף הספר נמצאת למעשה הפואטיקה ההיסטורית בתולדות הספרות. אולי קשור ערפול זה בהגדרת "תורת הספרות". אחרי הפסקה שהבאנו לעיל, מגדיר ולק את תורת הספרות (Literary Theory) כך: The study of the principles of literature, its categories, criteria, and the like

הגדרה זו יכולה להישמע כהגדרה נורמטיבית — ואז

אם נגדיר את מדע הספרות הגדרה רחבה ביותר, שכל גולים בה כל העניינים המעניינים אותנו בספרות על גילוייה השונים, נוכל להבחין בשלושה מוקדים של הת-עניינות:

(א) היצירה האחת;

(ב) הפואטיקה;

(ג) הספרות בכללותה, בקיומה ההיסטורי.

המבואות למדע הספרות שונים אלה מאלה במידה מסוימת, כי הם תופסים את המדע הזה מזוויות ראייה שונות. למשל, קאיור כותב "מבוא למדע הספרות", כלשונה של כותרת המשנה של ספרו, אולם הכותרת הראשית של הספר היא: "יצירת האמנות הלשונית", ואת אומרת שקאיור מעוניין ביצירה האחת, שהיא לדי-עתו האובייקט המרכזי של מדע הספרות, והספר מחולק לפי האספקטים והבעיות המתגלים ביצירה. ספרו של טומאשבסקי עוסק בפואטיקה (תורת הספרות), והוא מחולק לתחומים המהווים שאלות-משנה של הפואטיקה: מטריקה, סטיליסטיקה ותמאטיקה.

למעשה חופף חומר רב בספריהם של קאיור ושל טו-מאשבסקי, אולם טומאשבסקי שואף לתורה שיטתית ותי-אורית, ואילו קאיור שואף להעמיד כלים לניתוחה של היצירה האחת, שהיא לגבי דידו תכלית העניין של חוקרי הספרות.

הגורם ההיסטורי אינו נחשב בשני הספרים. לעומת זאת, ולק וורן כותבים "תיאוריה של הספרות", אולם הם מסתכלים לא ביצירה האחת, אלא בספרות בכללותה, כפי שהיא מופיעה בקיומה ההיסטורי. כך, למשל, אין הם מביאים אינטרפרטאציות של יצירות נפרדות, כדרך שעו-שה זאת קאיור, ולעומת זאת הם מקדישים פרק ל"ספרות וסוציולוגיה", ופרק ל"היסטוריה של הספרות".

לפי שלושת המוקדים של העניין בספרות נוכל להעמי-סכמה של תחומי מדע הספרות, המובחנים לפי טיבם של האובייקטים הנידונים בהם.

הפואטיקה היא מדע הספרות כספרות. היא דנה במהותה של הספרות, במעמדה כאמנות הלשון ובשאלות המסתעפות מכאן: סוגיה וצורותיה של הספרות, האס-פקטים השונים שלה וכו'. בלשונו של קאיור: הפואטיקה היא המעגל הפנימי ביותר של מדע הספרות (עמ' 19). אפשר להבחין בין פואטיקה תיאורטית לבין פואטיקה תיאורית. הפואטיקה התיאורטית, או תיאוריה של הספרות, היא פעילות תיאורטית הבונה את עיוניה

התחילתי של המתודולוגיה של מדע הספרות (או כפי שטוענים אסתטיקנים ובלשנים רבים: מן המצב הטרומ-מדעי של מקצוע זה), ומצד אחר — מאופיה של ביקורת הספרות, שלגביה יש לעתים קרובות עניין בעיון מעורב באספקטים שונים.

הפילוסוף האמריקאי מוריס וייץ, שחקר את עקרונות הביקורת לפי מיטב הביקורת על 'האמלט', הגיע לידי המסקנה:

What are the sufficient characteristics of the criticism of *Hamlet*? The most obvious one, I think, is its multiplicity — of procedure doctrine, and disagreement. To begin with, recollect the various procedures or activities, the various jobs or tasks that critics engage in. As our survey shows, these include description, explanation, comparison, evaluation, and poetics or aesthetics.¹⁹

בציון התערובת הזאת אין הבעה של גנאי, אלא קבי-עת עובדה בלבד. בין שנעדיף את הביקורת המערבת, ובין שנעדיף לעסוק בכל עניין בנפרד, עלינו להבהיר מה הם אותם עניינים נפרדים.

חלוקה שיטתית של מדע הטרונגי לתחומים נפרדים מן הדין לבסס על הבחנה בטיבם של האובייקטים הנחקרים. כאמור, אותו נתון מציאותי עצמו יכול להעמיד אוביי-טים שונים לעיון מדעי. לאמיתו של דבר, המדע על שאלותיו ושיטותיו הוא הגודר את האובייקט הנתון לעיונו. למשל, את האדם חוקרים מדעים שונים, כגון: אנאטומיה, פיזיולוגיה, ביוכימיה, פסיכולוגיה ועוד; וב-פסיכולוגיה עצמה יש עיונים נפרדים, כגון תורת הל-מידה, האישיות, הפסיכואנאליזה ועוד, שכל אחד מהם גודר לו אובייקט נפרד בחיי הגופש של האדם, ויש חפיפה חלקית בין התחומים השונים או התייחסות לחלק מאותם הנתונים עצמם בתוך מסגרות עיון שונות. כל ענף כזה שואל שאלות הנובעות מהגינה של השיטה המדעית עצמה, ומחפש במציאות את הנתונים השונים העשויים לתת תשובות לשאלות המוגדרות הללו. רק בטיפול הקליני באדם אחד מתייחסים להרכב של גור-מים בצירופם האינדיבידואלי.

ט

יצירות ספרות הן נתונים במציאות,²⁰ אך בנתונים אלה ניתן לקבוע אובייקטים-לעיון מסוגים שונים.²¹

Morris Weitz, *Hamlet and the Philosophy of Literary Criticism* (Cleveland and New York, 1966), p. 204.

²⁰ שאלה נפרדת, כמובן, היא מה והותו של נתון זה: באיזו מידה זה הטקסט, או תוויה של הקורא, או תוויה של היוצר, או מימושו של הטקסט בקריאה "הולמת". אבל לענייננו כאן אפשר להתפק בקביעת הטקסט כנתון, ואת שאלת המימוש על-ידי הקורא להשאיר פתוחה.

²¹ על עובדה זו עמד במיוחד רומאן אינגארדן, בהתאם לשי-טחה של הפנומנולוגיה, בחיבורו הפולני "על הפואטיקה" — Ingarden, "O poetyce", in: *Studia z estetyki* (Warszawa, 1957), pp. 253-315.

הרומאן כשמתבוננים בהם מתוך השאלות של מיון הרומאן לסוגי משנה, היחסים שבין עלילה לפסיכולוגי-גיזאציה, בין סגנון לקומפוזיציה וכד'.

יא

לעומת העניין בפואטיקה, בולט — ביחוד בדורות האחרונים — העניין ביצירה האחת. העיון ביצירה האחת — האינטרפרטציה — מעוניין בייחודה האמנותי של היצירה, בשאלת אחדותה, בשאלת משמעותה או משמעויותיה ועיצובה האמנותי המיוחד.

ההתבוננות ביצירה האחת, העלאת המשמעויות המשמעות, בירור דקויות הלשון וכד', תובעים כמוכח סוג פעילות שונה לחלוטין מן התיאור המדעי השיטתי האפשרי בפואטיקה. המבקר העוסק באינטרפרטציה מטפל בעת ובעונה אחת באספקטים שונים, בקאטגוריות הטרוגניות ובקשרים הספציפיים הקיימים ביניהם בטקסט הנידון. בעוד שהפואטיקה דומה למדעים אחרים (כגון מדע הלשון) בכך, שהיא מתארת חוקיות כלשהי של תופעות, האינטרפרטציה מעוניינת דווקא במיוחד ובחד-פעמי. קאיור, הרואה כאמור ביצירה האחת את האופייקט של מדע הספרות, מדגיש תכונה זו כתכונה המבחינה בין מדע הספרות לבין הבלשנות.

אופי זה של העיון ביצירה האחת עורר את שטאיגר לדבר על "אמנות האינטרפרטציה", שיעקה: "Das wir begreifen" (אפשר לתרגם זאת בסלנג של ימינו: "אנו תופסים את מה שתפס אותנו"). אבל שטאיגר, באופן פאראדוקסאלי, רואה ב"אמנות" הזאת מדע, כלומר: הוא מייחד את האמנות לתהליך האינטואיציה של הפרשן, ועם זאת תובע ביסוס אובייקטיבי בשעת הצגת האינטרפרטציה. לא כאן המקום לברר סוגיה זו; אעיר אך בקצרה על טיב השאלה.

בעית האינדיבידואליות של היצירה האחת, ובעקבותיה בעית האפשרות של אינטרפרטציה "מדעית" או "אובייקטיבית" אינה חמורה כפי שנדמה למראית-עין. וזה מסיבות אחדות: ראשית, גם באינטרפרטציה אין אנחנו עוסקים באינדיבידואל אחד, שלם ובלתי מחולק. הן ניסוח המשמעות של היצירה והן תיאור סגנונה גשענים על שורה של פרטים המפורזים בטקסט, והמקבילים או מתקשרים אלה לאלה. שנית, אין היצירה "חד-פעמית" במלוא מובן המלה, שאילו היתה כזאת לא היה הקורא מסוגל לקלוט אותה.

יב

האלמנטים הלשוניים שביצירה נטולים רובם ככולם מן הלשון שמחוץ לה, אף בשעה שהם מקבלים משמעויות מיוחדות בקונטקסט של השיר. גם לשון השירה, הסמלים, התבניות, המוטיבים וכו' משותפים ליצירה זו

לפי הגיון של השאלות שהיא מעמידה. לעומתה הפואטיקה התיאורית היא מחקר שיטתי וממצה של אספקטים ספרותיים שונים ביצירות מוגדרות.

למשל, בתיאוריה של הספרות יכול להיות פרק על דרכי האפיון של דמויות ברומאן; פרק כזה יחלק את הבעיה לבעיות משנה: דרכים של אפיון (תיאור ישיר, אפיון על-ידי דיאלוג, אפיון על-ידי סגנון, אפיון על-ידי עלילה); סוגי הדמויות המאופיינות (גיבורים ראשיים ומשניים, שטוחים ועגולים וכד'); היחסים שבין אפיון הדמויות לבין אספקטים אחרים של העיצוב האמנותי; הקשרים שבין האפיון לבין הוויאג' או בינו לבין השקפת עולמו של היוצר, השלב ההיסטורי של הספרות, וכד'. דיון כזה יהיה עקרוני ושיטתי ויביא דוגמאות מיצירות ספרות שונות הרלבנטיות לעניין זה או אחר. ואילו עבודה בפואטיקה תיאורית תחקור את הגילויים הממשיים של אפיון הדמויות במסגרת של טקסטים מוגדרים, והחוקר אחראי לכל הגילויים של האפיון בטקסטים אלה (למשל, אפיון הדמויות של דוסטויבסקי, או אפיון הדמויות ב'האחים קאראמזוב').

ההבדל הוא הבדל שבין פעילות תיאורית לבין פעילות מחקרית. ברור שחייבת להיות זיקה הדוקה בין שתי פעילויות אלה. למשל, מחקר ספציפי הבודק יצירה, סופר או זרם מסויים — יכול לתקן פרטים בתיאוריה או להפוך את הקאטגוריות המקובלות על פיהן. ולהפך, בלי הפעלתו של שיקול הדעת התיאורטי אין אפשרות של התבוננות מובחנת בעבודות עצמן. עם זאת אין ספק ששתי הפעילויות הן שונות, והחוקרים שואלים שאלות במישורים שונים: האחד במישור התיאוריה, והשני במישור המציאות הספרותית.

הפואטיקה התיאורית במובנה הרחב מתחלקת לשני ענפים: סינכרוני ודיאכרוני²². לשם פשטות, אפשר לכנות את הענף הדיאכרוני בשם פואטיקה היסטורית ואת הענף הסינכרוני: פואטיקה סינכרונית, או: פואטיקה תיאורית. למשל, תולדות הסונטה, או התפתחות הפנטאמטר היאמפי בשירה האנגלית, או התפתחות הרומאן האירופי כז'אנר — אלה עניינים של הפואטיקה ההיסטורית; ואילו הפואטיקה הסינכרונית יכולה לחקור אותן יצירות עצמן, לא מבחינתן ההיסטורית אלא מבחינת גילויים שונים של בעיות הספרות. למשל, אפשר להעמיד במישור אחד את 'דון קישוט' ואת 'המשפט' בדיון על דרכי הרומאן; ואפשר לחקור את כל הרומאנים הנידונים בתולדות

²² החלוקה לגישה דיאכרונית וסינכרונית, שבאה לתורה הספרות בהשפעת הבלשנות, אינה הדומה בה לזו שבחקר הלשון. הבלשן העוסק בסינכרוניה דן במצב הלשון בבחינת מערכת אחת בזמן מסוים אחד, ואילו הגישה הסינכרונית בספרות פשוט מבטלת את גורם הזמן, ומעמידה יצירות אלה בצד אלה גם אם הן נכתבו בתקופות שונות.

צודק וימסס האומר בסיכומו לתולדות הביקורת
seems to us finally, that metaphor is not only
a broad sense the principle of all poetry, but it
is also inevitable in practical criticism [...]
הרי הוא צודק בעיקר בתחום האינטרפרטאציה.

יג

שאלת ההערכה עוררה בדורות האחרונים ויכוח
חריפים. מצד אחד — אלה הרואים בביקורת (קרי: בן
עיון בספרות) פעילות המכוונת כולה לשיפוט ספרות
מצד אחר — אלה השואפים לתיאוריה ולמדע, והמגו
שים את ההערכה מן העיסוק המדעי מכל וכל, כג
רומאן יעקובסון, המשווה "מבקר ספרותי" ל"מב
גראמטיקלי" (grammatical [or lexical] critic)
והלומד גזרה שווה מן ההפרדה שבין הוראת לש
נורמטיבית לבין מדע הלשון התיאורי; וכגון גורתון
פרי, הלועג לבורסה הביקורתית: [...] all the liter-
ary chit-chat which makes the reputation of
poets boom and crash in an imaginary stock
exchange.

שוב דומה שהוויכוח מערבב עניין בשאינו עניין
ראשית, לשיפוט גודע בלי ספק מקום נכבד בביקור
הפעילה, בתהליך עיצובה ושינויה המתמיד של התרבו
החיה. שנית, גם בתחום העיון השיטתי בספרות יש
עירוב עניינים. מצד אחד, אין טעם לבסס הכל
שיפוט, לשעבד לו כל הבנה ולהכחיש שבעיות רב
שאינן תלויות בו משמשות עניין לסקרנות האינטל
טואלית על טיבה ואופיה של הספרות. ומצד אחר, רח
קציה קלה מדי היא המסקלת את ההערכה מתחומי הד
השיטתי, ומייחדת אותה לתחום הסוביקטיבי בלבד.
באוביקטים כיצירות הספרות, שערכותם (המורני
מיסודות אסתטיים ולא-אסתטיים) היא חלק ממהותם
הפונקציות שהיו להם בהיסטוריה — באוביקטים כא
אין טעם לוותר על ההתבוננות בערכים ועל הניס
לשפוט שיפוט מנומק ומבוסס. גם שאלת ההערכה
כשאלת האינטרפרטאציה — מעוררת בעיות קשות לג
מעמדן האוביקטיבי של ההכרזות שבתחומה, אולם בו
— מבלי שנתייחס לגופו של הוויכוח²⁴ — שעלינו לה

וליצירות אחרות, הן באלמנטים שלהם והן בעקרונות
של צירופי אלמנטים אלה. היתכן מטאפורה מורכבת
מאוד ומיוחדת במינה ביצירה אחת, אולם האפשרות
לתפוס את מהותה נובעת מכך, שעצם המנגנון המטא-
פורי ידוע לקורא מטקסטים אחרים, ולו במידות פחות
מורכבות. היצירה האחת כתובה בלשון הספרות שהיא
לשונה של אסכולה ספרותית שלמה, או משתמשת בס-
מלים השייכים ללשונו הספרותית הפרטית של המשיר.
גם לתולדות הספרות קשורה היצירה האחת הן בהר-
פעתה על רקע מסוים של התפתחות הספרות, והן בכך
שהיא משתמשת באופני ביטוי (צורות, ז'אנרים, מוטי-
בים) שפותחו לפנייה, או מתייחסת לאלה באופן כלשהו,
אפילו בדרך ההתנגדות.

במובן זה אך אשליה היא לחשוב שבתיאור של יצירה
אחת יש יתרון על פני דיון באספקט נפרד הגדון בפר-
אטיקה או על פני תיאור היסטורי בתולדות הספרות.
בתחומים ההם ההפשטה בולטת לעין, הפשטת אספקט
אחד משאר האספקטים שעמם היה מופיע במציאות, או
הפשטת ההיסטוריות שביצירה מתכונותיה האחרות. אולם
גם באינטרפרטאציה קיימת הפשטה. אנו מנתקים את
היצירה משני מישורים שבהם היא מופיעה כחלק מרצף
גדול יותר: מן ההקשר ההיסטורי של הספרות (ושל
התרבות והמציאות המיידית של היוצר, וכד') ומן המישור
הסינכרוני של הפואטיקה של הז'אנר ושל האסכולה
הספרותית, שבמסגרתם מתקיימת היצירה. עצם המלים
חרוז, סונטה, סמל, משמעות — מייצגות השוואה מוב-
לעת עם טקסטים אחרים. ואין בכך כדי להביד, שכן אין
אפשרות של דיון מדעי כלשהו ללא הפשטה.²⁵

עם זאת ברור שהפשטת היצירה האחת באינטרפר-
טאציה מיוסדת על יראת הכבוד למסגרת הסגורה של
היצירה האחת, שלפי התפיסה האסתטית של התרבות
שלנו נועד לה מעמד נפרד, מנותק וחד-פעמי. למרות כל
המשותף ליצירה הוויכוח וליצירות אחרות (או ללשונה
וללשון אחרת), מעוניינים אנו באינטרפרטאציה דווקא
במיוחד לה. אלא שהאינטרפרטאציה אינה יכולה לתת
מיוחד זה; היא יכולה רק להצביע עליו ולנתח את
הגורמים המרכיבים אותו.

מכאן ההכרח שניתוחי יצירות, גם ניתוחים מדוקדקים
ביותר, יסתייעו בהצבעה — המלה הנה (או מקבילותיה
למיניהו), המקדימה קטע מן הטקסט, היא חלק בלתי-
נפרד מן האינטרפרטאציה. מכאן גם הצידוק לשימוש
באמצעים אינדיבידואליים בתיאורה של יצירה.²⁶ ואם

²⁴ גם מבקר המנתח שיר אחד ללא כל השוואה משתמש
למעשה בהשוואה מובלעת ליצירות ולתיאוריות שהוא
מכיר, המוסוית ב"אוטוריטה" שלו. אלא שלעתים קרובות
האשליה של ניתוק מהשוואה ומתיאוריה היא בעוכרי הני-
תוח, שכן ההנחות המובלעות והידע שברקע נשארים
מעורפלים ובלתי מובחנים מבחינה אינטלקטואלית.

²⁴ כמה חשוב מורה היודע אישית למסור את התרשום
מן היצירה.

²⁵ לדעתו של כותב שורות אלו אפשרית בהחלט הערכה
ליטית, הנשענת על קריטריונים מבוררים, והמנמקת
שיפוטיה על-פי ניתוח היסודות שביצירות הנידונות.
על-כן, דומני, שאפשר לתאר את הקריטריונים השיפוט
למיניהם ואת היחסים שביניהם, תיאור אוביקטיבי.
עניין זה תובע בירור זהיר בפני עצמו. מכל מקום,
של עמדתו בעניין זה אינו צריך להפריע לעצם קביעתו
תחום נפרד לעיסוק אפשרי בהערכה,

מסגרת דינאמית נקבעה על-ידי המציאות, שהמקרה וריי-בוי הכיוונים בולטים בה.

ההיסטוריון של הספרות אינו יכול לבחור לו את האובייקטים לדיון לפי קטגוריות קבועות מראש, או לפי שאלות הנובעות מהשאלה: ספרות מהי? שאלותיו הן: מה היתה התפתחות הספרות? אילו היו מגמותיה, גורמייה, תוצאותיה?

גם הביקורת וגם ההיסטוריה חייבות מעצם טבען להסתיע בענפים שונים של מדע הספרות ובידיעות שמחוץ למדע זה, שמבחינתנו אפשר לכנותן בשם הכללי: ר.ק.ע. למשל, הביקורת על סופר או על זרם משתמשת באינטרפרטאציה ובהערכה של יצירות, ובממצאיה או בשיטותיה של הפואטיקה התיאורית (תיאור דרכי אמנותו של היוצר או הזרם); אבל היא מביאה גם עובדות חוץ-ספרותיות, שבלעדיהן הסרה אחדות וחסימים הסברים למסגרת הדיון: פרטים מן הביוגרפיה של הסופר, הסברים על הרקע החברתי, התרבותי והרעיוני של התקופה, וכד'.

גם ההיסטוריה של הספרות, הניזונה מן הפואטיקה ההיסטורית, חייבת להיעזר בעובדות חוץ-ספרותיות להסברת התהליכים ההיסטוריים. כך, למשל, אפשר בפואטיקה ההיסטורית לתאר במושגים ספרותיים בלבד את המעבר מן האימפרסיוניזם לאקספרסיוניזם. אפשר גם לתאר את הדינאמיקה הפנים-ספרותית של השתנות הסגנונות. אולם לשם תיאור כלל המניעים שהביאו לתמורה זו זקוקים אנו לניתוח עובדות של ההיסטוריה הכללית (כגון: האורבאניזציה, מלחמת העולם הראשונה, תמורה בהלכי הרוח ובאידיאולוגיה, ועוד).

טז

מלבד התחומים שתיארת, קיימים עוד תחומים שוליים אחדים: הביוגרפיה, הביבליוגרפיה והטקסטולוגיה. מקובל לכוון תחומים אלה בשם מקצועות-עזר. אולם שם זה מטעה, שכן כל תחום יכול לשמש כעזר לתחומים אחרים. ומבחינת השיטתיות של העבודה אין סיבה לזלזל בתחומים אלה. יתר-על-כן, אין טעם לגרשם ממדע הספרות, כמקובל לעתים, שכן אין לשייכם לשום מדע אחר, ובלעדיהם נמצא מדע הספרות לקוי.

אולם עלינו לציין: מעמדם הנפרד של תחומים אלה מתבטא בכך שאובייקט הדיון שלהם איננו אובייקט ספרותי-אמנותי. הביקורת זקוקה לבירור הביוגרפיות של הסופרים, אולם כתיבת הביוגרפיה של סופר אינה שונה מכתבת הביוגרפיה של כל אישיות אחרת. גם הביבליוגרפיה המאורגנת כלולה במנגנון של מדע הספרות; אולם שיטות הביבליוגרפיה של הספרות אינן שונות במהותן מאלה של הביבליוגרפיה במדעים אחרים.

הטקסטולוגיה או ביקורת הטקסט הוא

להערכה המבוססת תחום משלה בעיון האינטלקטואלי בספרות.

במידה שאנו דנים בעקרונות ההערכה, הרי אנו נמצאים בתחומה של התיאוריה של הספרות. ובמידה שאנו עוסקים בהערכתה של יצירה מסוימת, אנו נתונים בפעילות מיוחדת, המעמידה תחום משלה. הערכה מנומקת ומבוססת של יצירה אחת תישען בהכרח על אינטרפרטאציה של אותה יצירה, ותשאב גם מן ההתרשמות הבלתי-אמצעית, האינטואיטיבית, מן היצירה עצמה. כמובן, שיפוט של יצירה אחת בלתי אפשרי ללא השוואה (ולו סמויה) ליצירות אחרות, וללא ביסוס בתיאוריה של ספרות ושל הערכות ספרות. אולם תלות דומה חלה גם על האינטרפרטאציה, ובמידות שונות על תחומים אחרים של המחקר.

יז

בנפרד מן התחומים שצוינו קודם, אפשר לדבר על הביקורת במובן ספציפי שנגדירו כאן כתיאור א-היסטורי ושלם של קבוצות יצירות, כגון: ביקורת של סופר, של זרם ספרותי; השוואה בין סופרים; תיאוריה של הספרות בחברה מסוימת (למשל הרומאן האנגלי בשנות ה-60 או הספרות העברית בתשכ"ח). המבקר דן באוסף של אובייקטים שאין ביניהם קשר הכרחי של סטרוקטורה, של לשון או של נושא. המציאות היא שאספה את סדרת היצירות הנדונות. למשל, הכותב מונוגרפיה על סופר דן ביצירות שונות שלו — גדולות ופחותות-ערך, מהותיות לו ויוצאות דופן, בנות זאנרים שונים, וכד'. במחקר של הפואטיקה מוצבים האובייקטים על-ידי אספקט או בעיה שהועמדו בפואטיקה עצמה, ואילו בביקורת ניתן האובייקט הנחקר על-ידי המציאות. במלים אחרות: בביקורת ניתן האובייקט על ידי ההיסטוריה, ואילו בפואטיקה — על-ידי השואל, על-ידי המדע. לעומת הטוהר המתודי האפשרי בענפי הפואטיקה למיניהם, נאלץ המבקר לדון בצרור הטרזוגני של עניינים, שכל אחד מהם תובע כלים שונים לניתוח ולתיאורו.²⁶ יתר-על-כן, לעומת האינטרפרטאציה חסר כאן אותו קשר ספרותי הכרחי שבין האלמנטים, הקיים ביצירה האחת. אם קיים קשר בין היחידות השונות, הרי הוא קשר חוץ-ספרותי (אישיותו של היוצר, גילויי הספרות בתרבות מסוימת וכד').

טח

לביקורת (במובן המסוים שהוגדר כאן), שהיא סינכרונית ביסודה, דומה ההיסטוריה של הספרות. גם

²⁶ לעומת חסרון זה מקבל המבקר את "שכרו" בעניין שיש בדיון במציאות מורכבת מגורמים מרובי-פנים.

'מלחמה ושלום', 'היינריך הירוק', רוב יצירות מנדלי מוכר-ספרים, עגנון, הוזו ואחרים). ובכל זאת הוצאנו את הטקסטולוגיה מתחומיו הפנימיים של מדע הספרות, שכן היא דנה לא באובייקט האסתטי הספרותי, כי אם בבסיסו הלשוני בלבד.²⁷

תחום נכבד, שהתבסס בימי הפוזיטיביזם במאה הקודמת, התקיים מאז בצנעה אך ביסודיות, וחוזר ומתבלט היום. הטקסטולוגיה עוסקת בהבהרת דיוקו של הנוסח הלשוני של יצירת הספרות, בבירור התהוותו של הטקסט ובחקר גלגוליו ונוסחאותיו. לעניין זה נודעת חשיבות רבה, ביחוד לגבי יצירות הקיימות בנוסחאות אחדות (כגון:

neglige sa qualité esthétique [...] L'objet esthétique, c'est l'oeuvre d'art perçue en tant qu'oeuvre d'art, l'oeuvre d'art qui obtient la perception qu'elle sollicite et qu'elle mérite, et qui s'accomplit dans la conscience docile du spectateur [...] (Mikel Dufrenne, *Phénoménologie de L'Expérience Esthétique*, Paris, 1953, p. 9)

** כוונתי להבחנה שהוגדרה על ידי דיפרן כהבדל שבין "יצירת האמנות" (l'oeuvre d'art), שהיא האובייקט הנתון במציאות, לבין "האובייקט האסתטי" (l'objet esthétique), שנוצר על ידי קליטה נאותה של יצירת האמנות כיצירה של אמנות.

[...] L'oeuvre d'art, en tant qu'elle est là dans le monde, peut être saisie dans une perception qui